

Vinogradništvo braniških kmetij

od dvajsetih let 19. stoletja do leta 2020

IZVLEČEK

Vinogradništvo v Vipavski dolini je v zadnjih dvesto letih doživelo velike spremembe, tako v metodah obdelovanja, kot v pomenu za kmetovalce. V tem prispevku smo spremembe med letoma 1820 in 2020 preučili na območju Krajevne skupnosti Branik, kjer je vinogradništvo pomembna dejavnost že več stoletij. Z analizo arhivskega in kartografskega gradiva, historične ter sodobne vinogradniške literature, pa tudi z intervjuji lokalnih vinogradnikov smo vinogradniško zgodovino razdelili na štiri obdobja, ovrednotili trenutne težave pridelovalcev vin in iskali primerne možnosti za nadaljnji razvoj.

Ključne besede: agrarna geografija, agrarna zgodovina, podeželje, vinogradništvo, Krajevna skupnost Branik

ABSTRACT

Viticulture on the farms of Branik from 1820s until 2020

Viticulture in the Vipava Valley has undergone significant changes in the last two hundred years, both in cultivation methods and in its importance for farmers. In this article, we examined these changes between 1820 and 2020, focusing on the area of the Branik Local Community, where viticulture has been an important activity for centuries. By analyzing archival and cartographic materials, historical and contemporary viticultural literature, and interviewing local vine growers, we have divided the viticultural history into four periods, assessed current challenges faced by wine producers, and identified suitable options for further development.

Key words: agricultural geography, agricultural history, rural areas, viticulture, Branik Local Community

Vinogradništvo je kmetijska dejavnost, ki se je na slovensko ozemlje razširila pred nekaj več kot dva tisoč leti, se od takrat aktivno spreminjala glede na aktualne gospodarske, družbene, politične ter ekološke razmere in v nekaterih slovenskih pokrajinah za kmetovalce postala najpomembnejša kmetijska panoga (Amerine 2023; Valenčič 1970).

V prvi polovici 19. stoletja je bilo obdelovanje vinogradov preprosto in tako rekoč brez rastlinskih bolezni, ki bi preprečevale dober pridelek. Vino je bilo namenjeno predvsem za domače potrebe kmetov in prodajo v lokalnih gostilnah. Invazije novih škodljivcev z drugih celin, ki so vinski trti grozile z izumrtjem, so v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja povzročile, da so vpeljali nova opravila in sredstva za zaščito. Ta nova zaščitna sredstva so omogočila obnovo in nadaljnjo obdelovanje vinogradov (Valenčič 1970). V drugi polovici 20. stoletja se je močno razvila kmetijska mehanizacija, ki je kmetovalcem bistveno olajšala in pospešila delo ter jim omogočila večje pridelke, katere so porabili doma ali prodali lokalnim kletem. Te so vse bolj povpraševale po grozdju, kar je kmete spodbudilo k preureditvi starih vinogradniških nasadov v sodobne vinograde na ravnini ali na terasah, za katere so značilni večje število trt na hektar, strojna obdelava in večji pridelek (Lešnik in Vršč 2001). Vsi ti dejavniki so pomembno zaznamovali sedanje stanje vinogradništva.

Tak razvoj je doživelo tudi vinogradništvo v Vipavski dolini. Zaradi ugodnih naravnih, gospodarskih in konjunktarnih dejavnikov se je vinogradništvo iz ene od mnogih panog mešanega kmetijstva razvilo v panogo, s katero so se kmetje v celoti specializirali in svoje njive preuredili v vinograde, ki so jih obdelovali s sodobnimi vinogradniškimi tehnikami.

Da smo lahko bolje spoznali dejavnike razvoja vinogradništva in njihov vpliv na njegov nadaljnji razvoj, smo naredili študijo primera na manjšem naselju v Vipavski dolini, v katerem je ta kmetijska panoga doživela različne razvojne faze in je bila za to območje vseskozi zelo pomembna.

Naravnogeografski pregled območja preučevanja

Branik je naselje v južnem delu Vipavske doline, ob hudourniški reki Branici in pod Krasom. Upravno je del občine Nova Gorica. V 19. in 20. stoletju so pod Branik šteli tudi okoliške kraje, ki sestavljajo sedanjo Krajevno skupnost Branik. Med preučevanjem smo bili pozorni na celotno njeno območje, ki je predstavljeno na sliki 1 (Vidmar s sodelavci 1994).

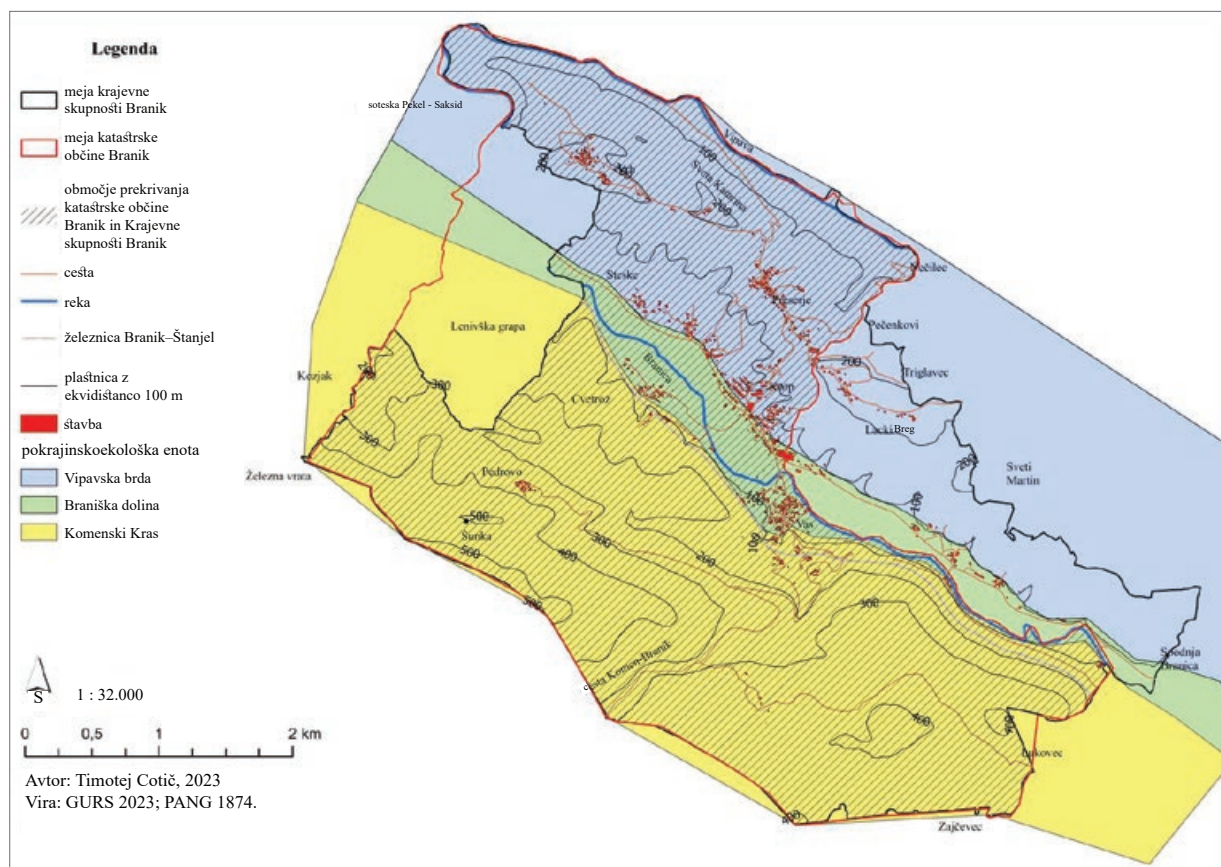
Braniško ozemlje, ki po naravnogeografski členitvi Slovenije za potrebe šolske geografije spada v mezoenoto flišnih gričevij, hribov in dolin, lahko razdelimo na tri pokrajinskoekološke enote (Žiberna, Natek in Ogrin 2004). Njegov osrednji del je v Braniški dolini, ki na jugu meji na severni rob Komenskega Krasa, na severu pa na gričevnati svet Vipavskih brd. Vsako od teh območij ima svojske naravnogeografske poteze.

Avtor besedila in slikovnih prilog:

TIMOTEJ COTIČ, univerzitetni
diplomirani geograf in zgodovinar
Branik 31d, 5295 Branik
E-pošta: timotej.cotic@gmail.com

COBISS 1.04 strokovni članek

Slika 1: Zemljevid Krajevne skupnosti Branik s topografskimi imeni in pokrajinskoekološkimi enotami.

Komenski Kras je antiklinalni hrbet, ki se strmo dviga nad Branikom; njegova severna pobočja prehajajo v sinklinalo Vipavske doline (Vidmar s sodelavci 1994). Večinoma ga sestavljajo apnenec in dolomiti, na katerih se je razvila tanka plast rendzine. Na območju med reko Branico in cesto do Pedrovega je pobočje bolj položno. Tu so se na pobočje kraškega sveta narinile flišne kamnine, na katerih so se razvile evtrične rjave prsti, ponekod so tudisloji rendzine (ARSO 2013). Zaradi kombinacije naravnogeografskih dejavnikov je to območje pedološko primerno za vinogradništvo, vendar so tamkajšnji vinogradi zaradi težke dostopnosti s stroji večinoma opuščeni (Vidmar s sodelavci 1994).

Vipavska brda potekajo vzporedno s kraško planoto, od jugovzhoda proti severozahodu. Oklepata jih reki Vipava na severu in Branica na jugu. Na preoblikovanost gričevja so močno vplivali številni manjši vodotoki hudourniškega značaja, katerih erozija je povzročila nanose prepereline v dele Braniške in Vipavske doline. Erozija je dandanes nekoliko močnejša zaradi vplivov človeka, kot je opuščanje vzdrževanja kulturnih teras (Vidmar s sodelavci 1994). Kamninska sestava gričevja je večinoma flišna in lapornata, prekrivajo pa ga evtrične rjave prsti (ARSO 2013). Taka pedološka sestava je primerna za vinogradništvo, kar se odraža v številnih vinogradniških terasah, ki pa so na nekaterih območjih že opuščene.

Podnebje na Braniškem je močno odvisno od vplivov širšega okolja in bi ga lahko klimatogeografsko vključili v širše podnebje Vipavske doline. Po najnovejši podnebni tipizaciji Slovenije iz leta 2023 to območje spada v obalno zmerno sredozemsko podnebje (Ogrin s sodelavci 2023). Meteorološki podatki razkrivajo, da povprečna zimska temperatura kolleba med tremi in petimi stopinjami Celzija, poletna med 20 in 23 °C, pomladna in jesenska pa med 11 in 14 °C. Letna višina padavin je okrog 1500 mm z padavinskim viškom jeseni (okrog 550 mm) in med 300 in 350 mm v preostalih letnih časih (Rutar 1892; Mekinda-Majaron 1995; Zupančič 1995; ARSO 2023).

Zgodovinski pregled območja preučevanja

Branik se je do leta 1951 imenoval Rihemberk, po eni najvidnejših pozno-srednjeveških ministerialnih rodbin grofov Goriških, s sedežem v rihemberškem gradu (Vidmar s sodelavci 1994; Štih 1994). Od leta 1820 do konca prve svetovne vojne je preučevano ozemlje pripadalo deželi Goriški in Gradiški, ki je bila od sredine 19. stoletja del Avstrijskega Primorja (Kosi s sodelavci 2011; Golec 2018).

Kmete je v 19. stoletju gospodarsko zaznamovala zemljiška odveza (kot rezultat revolucije leta 1848). Da pa so si lahko prilastili zemljo, so morali zemljiškim gospodom plačati odškodnino, katere višina je bila odvisna od prejšnjih podložniških dajatev in služnosti. Kombinacija dolgov in gospodarske krize je kmete popeljala v globoke dolgove, zadolževanje pri bankah in vaških odehkih ter izgube posesti zaradi dolgov (Grafenauer 1970).

Prva polovica 20. stoletja je v Branik prinesla veliko izzivov in nesreče. Ker je bil med prvo svetovno vojno v zaledju soške fronte, ga je večina prebivalcev morala zapustiti (vrnili so se leta 1918). V tem času so vojaki, ki so skozi vas odhajali na fronto, uničili večino kmetijskih zemljišč. Obnove so se kmetje s pomočjo države in kmetov iz sosednjih vasi lotili takoj po končani vojni (Vidmar s sodelavci 1994).

Od konca prve svetovne vojne pa do konca druge svetovne vojne je rihemberško pripadalo Kraljevini Italiji. To je bil tudi čas velike gospodarske krize, ki je povzročila močno zadolževanje kme-

tov in množično izgubo njihovih posesti (Lazarevič 1994). Gospodarske težave so jim povzročali politična spodkopavanja slovenskega gospodarstva, nove zakonske uredbe in davčni sistem Kraljevine Italije (Kacin-Wohinz 2006). Še posebej veliko težav so kmetom povzročali novi davki in nov način njihovega pobiranja, kar je pogosto pripeljalo do izgube posesti. Vse to je številne kmetovalce spodbudilo k organiziranemu uporabi ali izseljevanju bodisi v sosednjo Kraljevino Jugoslavijo bodisi Argentino (Vidmar s sodelavci 1994).

Med drugo svetovno vojno je ponovno prišlo do uničenja vinogradov, saj so Nemci 15. februarja 1944 vas požgali, prebivalce pa odpeljali v taborišča. V uničen Branik so se vračali med poletjem in jesenjo leta 1945 ter začeli z njegovo obnovo. Po vojni, do leta 1947, je bilo braniško ozemlje razdeljeno na cono A in B Julijske krajine. Z določitvijo nove jugoslovanske zahodne državne meje je Branik postal del Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ), ki se je leta 1963 preimenovala v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ), od leta 1991 dalje pa je del neodvisne Republike Slovenije (Vidmar s sodelavci 1994).

Prostorska razporeditev braniških vinogradov in njihovo spreminjanje v 19. stoletju

Franciscejski kataster in cenilni operat vsebujeta veliko podatkov o prostorski razporeditvi in lastnostih vinogradniških zemljišč v prvi polovici 19. stoletja. Za območje katastrske občine Branik je kataster nastal leta 1821, cenilni operat pa leta 1828.

Iz cenilnega elaborata izvemo, da so v 19. stoletju vinogradniške parcele pripadale različnim kategorijam rabe zemljišč in različnim razredom kakovosti. Kjer so pridelovali le grozdje, so parcele imenovali ronki in vinogradi (AST 1828). Ronki so terasirani vinogradi na pobočjih (Valenčič 1970). Razdeljeni so bili v šest razredov, odvisno od kakovosti zemljišča. Skupaj so pokrivali 38,9 hektarjev na 294 zemljiških kosih. Obnavljalo se jih je vsakih petdeset let, ko so na njih tudi za deset let kolobarili ječmen, fižol in sirek, da so se v prsti vnovič nakopičila za trto ključna hranila (AST 1828).

Vinogradi so bili sestavljeni iz manjših parcel, raztresenih po hribih in dolinah. Tudi ti so bili razdeljeni v šest kakovostnih razredov in so na 419 zemljiščih zavzemali 63,6 hektarjev (AST 1828).

Najštevilčnejša in najobsežnejša obdelovalna zemljišča z vinogradi pa so bile vinogradniške njive, kjer so poleg trte gojili tudi druge kmetijske kulture. Ta način vinogradništva se je takratnim strokovnjakom zdel nespameten, saj je bil na tovrstnih zemljiščih pridelek slabše kakovosti (Vertovec 1884, 75–77). Vseeno pa je to bil zelo razširjen način obdelovanja, saj so na ta način lahko na eni sami parceli pridelali več različnih pridelkov. Vinogradniške njive so bile razporejene po dolinah ter gričevjih in bile prav tako razdeljene na šest kakovostnih razredov. Posajene so bile v vrstah na obrobju parcel, kjer so jim za oporo postavili kole ali zasadili tako imenovana trtna drevesa. V dolini je bilo skupno 829 parcel in so zasedale

131,2 hektarjev zemljišč, na gričevnatih območjih pa jih je bilo 321 na 33,7 hektarjih (AST 1828).

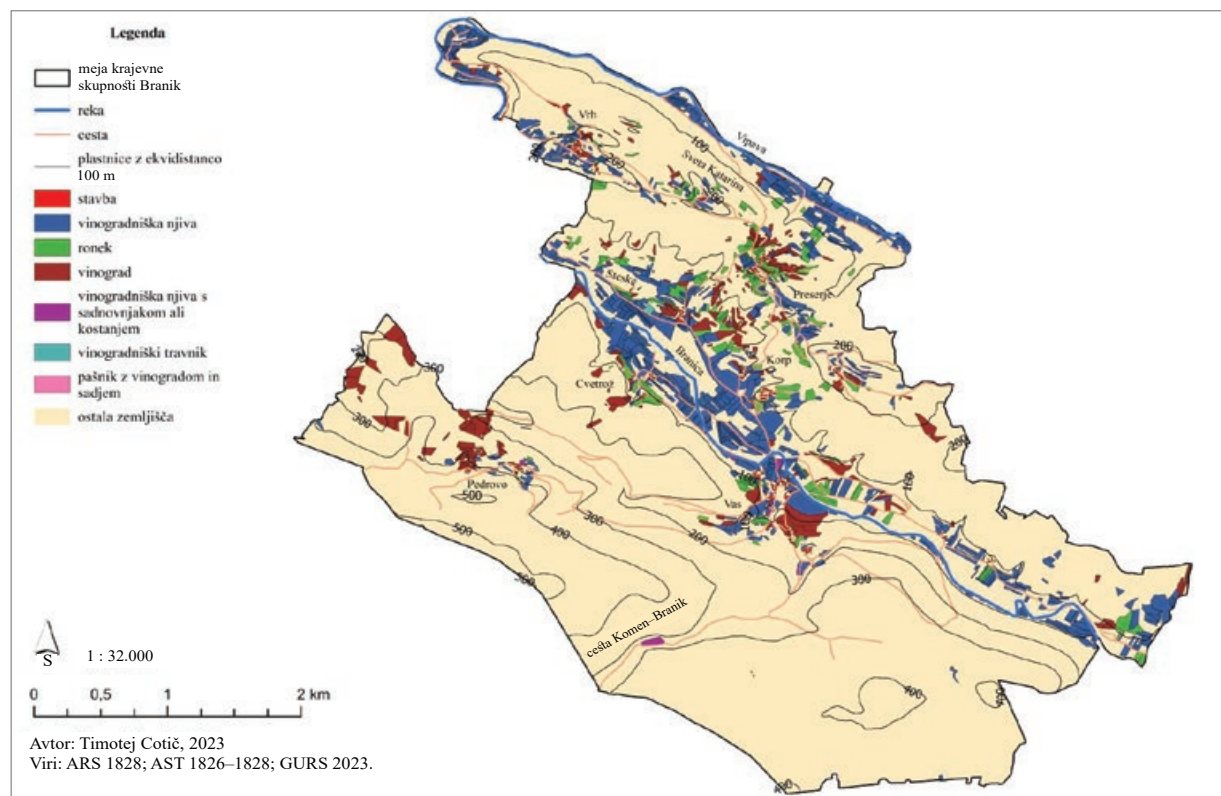
V protokolu zemljiških parcel iz leta 1828 je bilo zapisano, v kate-rega od šestih razredov so parcelo uvrstili in kaj so na njej pridelovali. Od teh šestih razredov so bili za vsak način pridelovanja podrobneje opisani prvi trije ali za primer vino-gradniških njiv v dolini štirje razredi v cenilnem elaboratu. Podrobneje je bilo zapisano, kakšni so bili priča-kovani pridelki vsakega razreda, njegove površinske značilnosti, kot so globina in rodovitnost zemlje, uporabnost naplavin reke Branice, časovno obdobje, po katerem so obnavljali vinograde, vrste kultur,

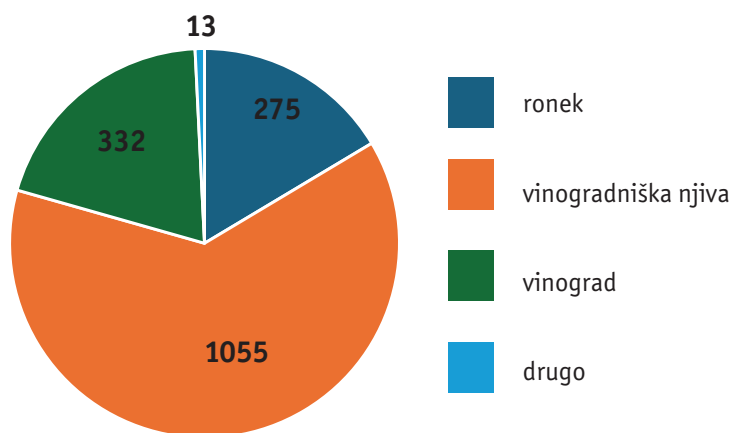
s katerimi so takrat kolobarili, in vremenske razmere, ki so vplivale na pridelek (AST 1828).

S pomočjo analize podatkov, pridobljenih iz protokola zemljiških parcel, in iz kartografskega dela, sta nastala zemljevida na slikah 2 in 4, ter statistični podatki o deležih posameznih kakovostnih razredov in tipih vinogradniških zemljišč na okrog 1700 različnih parcelah, ki so prikazani na slikah 3 in 5. Razporeditev in količino posameznih tipov vino-gradniških zemljišč lahko analiziramo na slikah 2 in 3. V dolini ob Branici, potekajoči od jugovzhoda proti severozahodu, ob Vipavi na severu in na vrhovih gričev ob zaselkih Vrh, Preserje in Sveta Katarina

najdemo največ vinogradniških njiv, kar je bil takrat najpogostejši način pridelovanja trte na Braniškem. 63 % od vseh obdelovalnih zemljišč so zavzemale vinogradniške njive, pri čemer je treba upoštevati, da je bila trta pogosto zasajena le na majhnem delu takšnega zemljišča. Nekaj vinogradov je bilo po dolinah, veliko pa tudi po pobočjih gričev, kar je zanimivo, saj bi tam lahko bili terasirani in klasificirani kot ronki, ampak niso bili. Ronkov je bilo največ severno od črte Korp–Steske, do črte Preserje–Sveta Katarina–Vrh, saj je tam glede na flišno podlago in razmeroma majhen naklon ugodna lokacija za izdelavo teras. Poleg tega območja je bilo nekaj ronkov tudi ob zaselkih Cvetroz in Vas (AST 1828).

Slika 2: Prostorska razporeditev braniških vinogradov leta 1828.

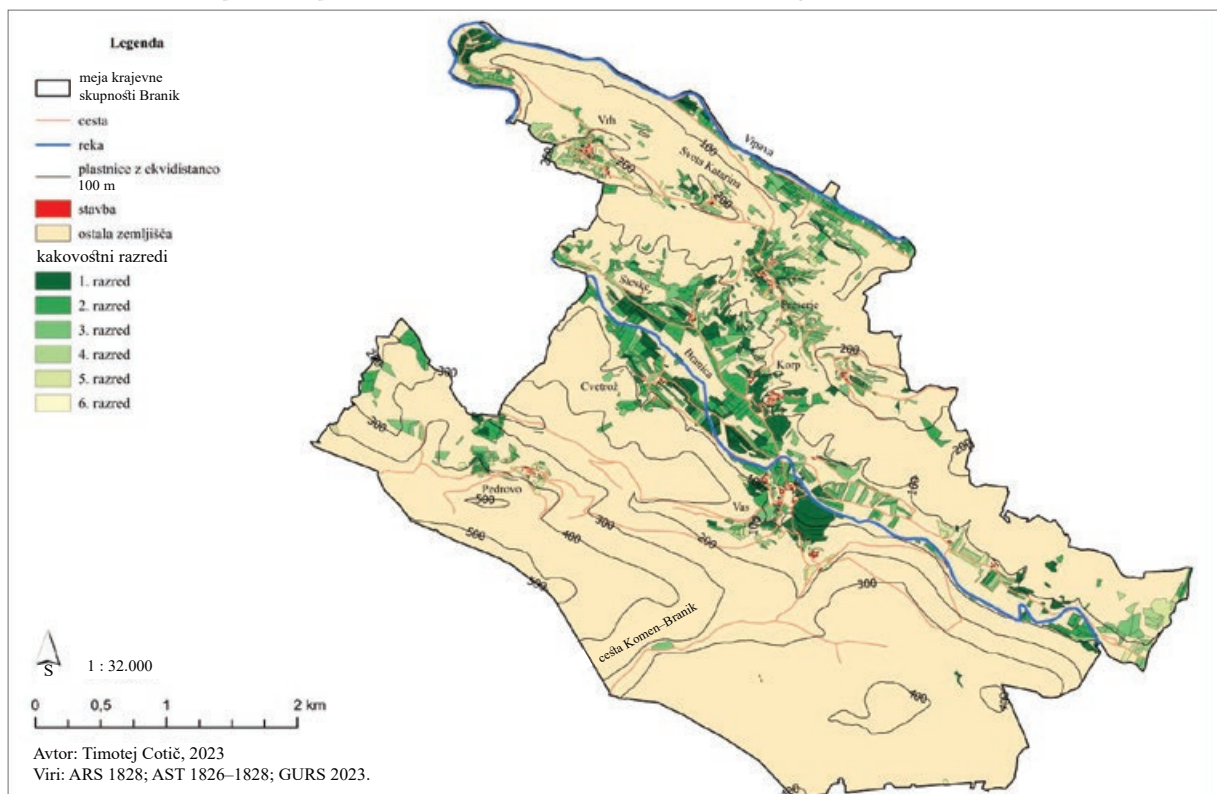
Slika 3: Grafični prikaz deležev različnih tipov vinogradniških površin leta 1828 v katastrski občini Branik (vir: AST 1828).

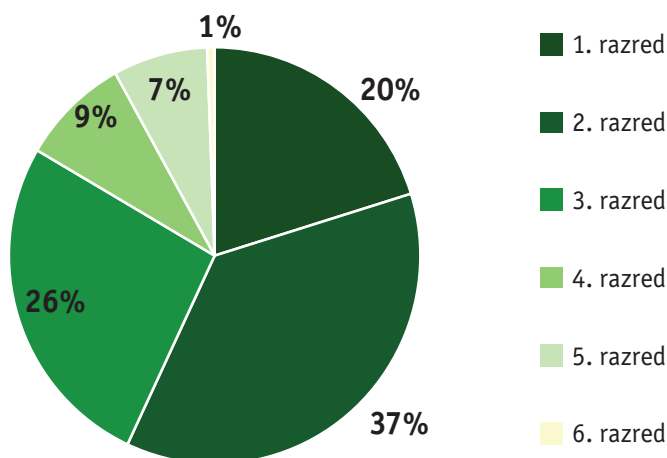
Prostorska in količinska razporeditev vinogradov po kakovostnih razredih je prikazana na slikah 4 in 5. Kar 83 % vseh vinogradniških zemljišč je spadalo v prve tri razrede. Parcel 1. razreda je

bilo največ ob tokovih Branice in Vipave, nekaj pa tudi na prisojnih pobočjih med Korpom in Steskami. To območje je zaradi ravnine najlažje za obdelovanje in ima zaradi naplavin globoko in

rodovitno prst, primerno za rast trte. Parcel največilnejšega 2. razreda je bilo največ ob vznožju prisojnih pobočij nad dolinama Branice in Vipave proti Preserjem, kjer je površje že nekoliko nagnjeno in je plast naplavin Branice in Vipave precej tanjša. Nekaj jih je bilo tudi v okolici zaselkov Preserje in Pedrovo, kjer je površje bolj razgibano, in v osojnim delu doline ob Vipavi. Večina parcel 3. razreda je bila na pobočjih gričev in na njihovih slemenih med Preserji in Sveto Katarino, v manjši meri pa v okolici zaselkov Vas in Pedrovo. Tu rečne naplavine ne izboljšujejo prsti, zaradi naklonov je bilo obdelovanje težje. 4. razred je bil zgoščen le v okolici zaselka Vrh, kjer so pobočja najstrmejša, in v jugovzhodnem kotu katastrske občine (AST 1828).

Slika 4: Prostorska razporeditev posameznih kakovostnih razredov braniških vinogradov leta 1828.

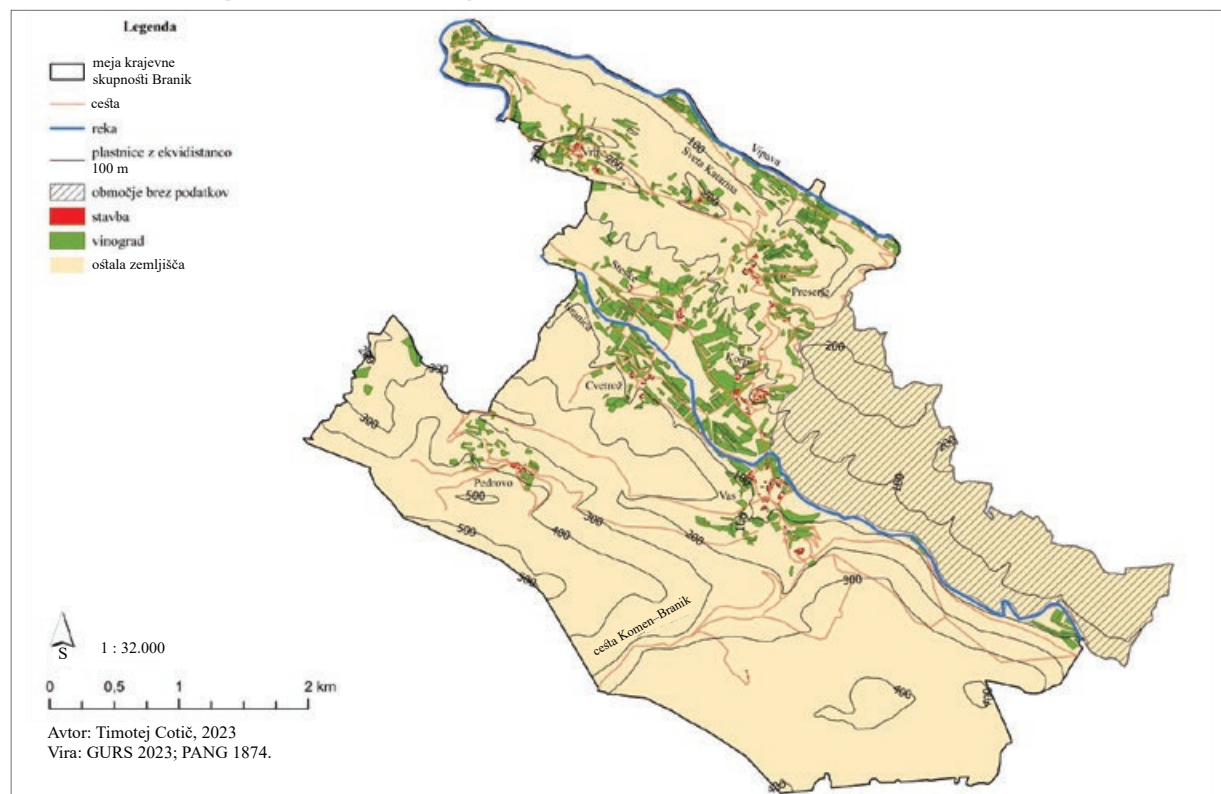
Slika 5: Grafični prikaz deležev posameznih kakovostnih razredov znotraj celotne površine vinogradov v katastrski občini Branik leta 1828 (vir: AST 1828).

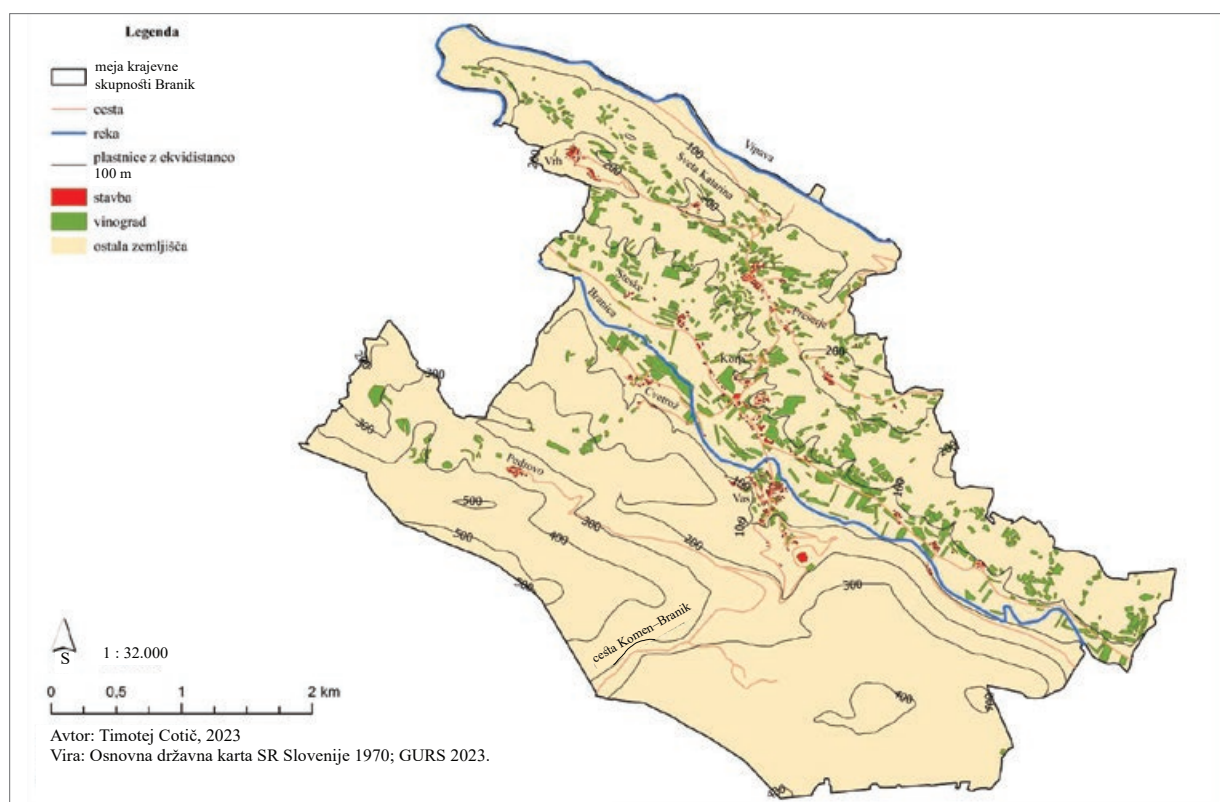
S pomočjo Reambulančnega katastra iz leta 1874 je nastal zemljevid na sliki 6. Čeprav je podatkovno skromnejši od ostalih, saj v njem

manjkajo podatki iz katastrske občine Brje in cenilnega registra, ki ju nismo uspeli najti, lahko ugotovimo, da so se v drugi polovici 19. stole-

tja ohranila skoraj vsa vinogradniška zemljišča. Na to, da je prišlo do njihovega krčenja, je vplivalo več dejavnikov. Kmetje so morali svoje posesti prodajati zaradi dolgov kot posledice zemljiške odveze, slabih letin in bolezni (tako ljudi kot tudi vinskih trt), ki so se v tem obdobju razširile v Evropi in se v Braniku pojavile po letu 1880. Med njimi so največ težav povzročale oidij ali pepel vinske trte, peronospora in trtna uš. Po vsem tem je bilo leta 1896 še 194 hektarjev vinogradniških zemljišč (Vidmar s sodelavci 1994). Šeštevek vseh vinogradniških zemljišč, zabeleženih v cenilnem elaboratu iz leta 1828, je bil 267,5 hektarjev, kar pove, da so v vmesnem času kljub obnavljanju opustili kar 27 % vinogradov.

Slika 6: Prostorska razporeditev braniških vinogradov leta 1874.

Slika 7: Prostorska razporeditev braniških vinogradov leta 1970.

Spremembe vinogradniških zemljišč v 20. in 21. stoletju

V prvi polovici 20. stoletja so vinogradi doživeli več obnov in sprememb. Do prve svetovne vojne so še potekale obnove po napadu trtne uši, ki so prinesle tudi novosti, kot so nove sorte in sajenje v vrstah ob uporabi žice. Po prvi svetovni vojni so vinograde morali obnovljati zaradi vojnega opustošenja. V obnovljenih vinogradih so vinsko trto začeli gojiti na latnikih, kar je bilo za to območje novost (Vidmar s sodelavci 1994). V tej gojitveni obliki je deblo trte visoko do 1,5 metra in od tam njene veje, ki so tudi daljše od 1,5 metra, rastejo po žicah, ki so okrog 2 metra nad tlemi. Taka velikost trte in dolžina njenih vej omogoča veliko

količino pridelanega grozdja, ki pa je slabše kakovosti. V času med prvo in drugo svetovno vojno je italijanska kmetijska politika od vinogradnikov zahtevala preusmeritev iz količinske v kakovostno pridelavo. Zaradi tega so povojno obnovljene vinograde, v katere so vnašali različne sorte trt, morali preurediti v take z manj trsi in izbranimi sortami, kar je precej spremenilo takraten značilen nabor goriških vin (Valenčič 1970). Med drugo svetovno vojno so bili braniški vinogradi spet uničeni med požigom vasi 15. februarja 1944. Povojne obnove so izvajali tudi s pomočjo Kmetijske zadruge Vipava, ki je vinogradnikom dobavljala trse in vinogradniško opremo ter odkupila njihov pridelek (Vidmar s sodelavci 1994).

Višek vinogradništva je bil v drugi polovici 20. stoletja. Do leta 1970 so bila vinogradniška zemljišča omejena na pobočja gričev, na terase, v dolinah pa so bila le ob njivah. Po letu 1970 je začel odkup grozdja in s tem zaslužek, kar je zagotavljala predvsem Kmetijska zadruga Vipava, hitro naraščati, zato so kmetje vinograde razširili v nižinske predele, ki so bili prej rezervirani za poljedelstvo (Cotič 2023). Opustili so pridelavo poljščin in sadja ter se skoraj v celoti specializirali v pridelavo sortnega grozdja, predvsem merlota, barbere, malvazije, kaberneta in sauvignona. Prišlo je tudi do obnavljanj in širitve vinogradniških zemljišč z arondacijami, ki so jih vodili strokovnjaki Temeljne organizacije kooperantov pri Kmetijskem

kombinatu Vipava. S tem so na več območjih uredili okrog 60 hektarjev vinogradov. Skupaj z arondacijami ter širitvami v dolino se je njihova površina med letoma 1660 in 1991 s 120 povečala na 190 hektarjev (Vidmar s sodelavci 1994).

Cene grozdja so višek dosegle leta 1991. Do takrat so skoraj vsi braniški kmetje na svoje parcele nasadili vinsko trto in pridelek prodajali Kmetijski zadrugi Vipava za dodaten zaslužek, ne glede na to, kako velika so bila njihova kmetijska gospodarstva. Ob višku sodelovanja z zadrugo so cene grozdja dosegle 190 slovenskih tolarjev, kar je, upoštevaje inflacijo, okrog 0,80 evra za kilogram. Ta denar so kmetje prejeli najpozneje nekaj mesecev po odkupu. Takrat je Kmetijska zadruga Vipava svojim kooperantom nudila ugodna posojila za širjenje vinogradov in posodabljanje opreme, pa tudi dodatno izobraževanje, kjer so jih učili sodobnih metod pridelave grozdja in vinarstva, pri čemer so jim na terenu s strokovnimi nasveti pomagali njihovi pospeševalci.

Po letu 1991 je zaradi privatizacije in političnih interesov nekaterih strank v Kmetijski zadrugi nastopila kriza. To je privedlo do hitrega padanja cen grozdja, tudi do vsega 0,10 evra za kilogram, sporov med zadrugo in kooperanti in manjšega pridelka, saj za grozdje ni bilo več cenovno ugodnih kupcev. S padcem cen je nazadoval tudi pridelek grozdja, saj med vinogradniki ni bilo več potrebe po količinsko velikem pridelku, ampak so se raje preusmerili v višjo kakovost pridelanega grozdja. To je najbolje

razvidno v preglednici 1. Pri tem je treba opomniti, da ta prikazuje le podatke o količini odkupljenega grozdja v Kmetijski zadrugi Vipava, ne pa tudi grozdja, ki so ga kmetje pustili doma za lastno pridelavo vina. To pomeni, da je bil skupni pridelek nekoliko večji kot je prikazano. Zadnjih 10 let se je cena grozdja povzpela na okrog 0,40 evra za kilogram, kar pa kmetov nič več ne pritegne k sodelovanju, saj so zaupanje v zadrugo skoraj v celoti izgubili (Cotič 2023).

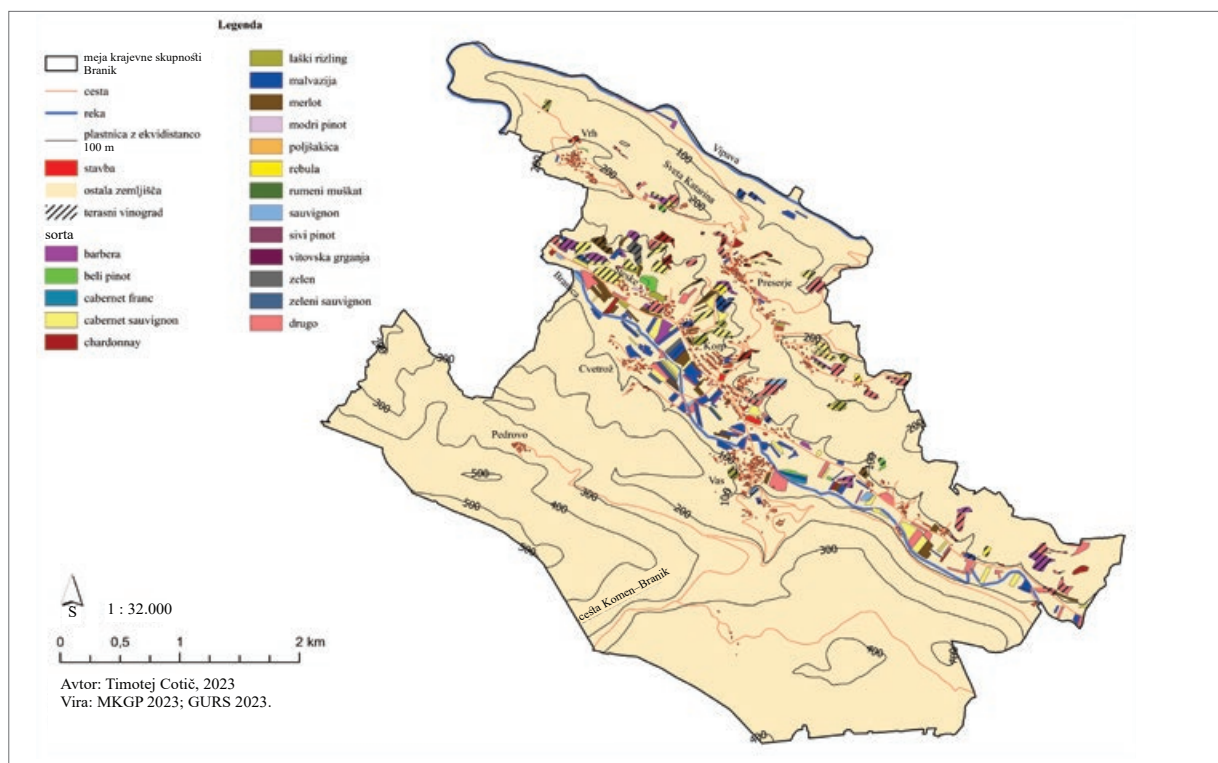
Kako sta se v 20. in 21. stoletju spreminjali prostorska razporeditev vinogradov in sortna sestava vinskih trt, si lahko ogledamo na slikah 7, 8 in 9. Leta 1970 je bilo okrog 148 hektarjev vinogradov, močno razdrobljenih in razpršenih po gričevnatih pobočjih. Precej teh težko dostopnih in majhnih parcel je bilo do leta 2005 opuščenih, skupna površina vinogradov pa je nazadovala na 119 hektarjev.

V tem času in tudi pozneje, do leta 2020, so se vinogradni širili po dolini in pobočjih gričev, kjer so vinogradniki združevali in obnavljali vinograde v sodobne terasne komplekse, ki omogočajo tudi strojno obdelavo. Tako se je površina vseh vinogradov povečala na 144 hektarjev (Cotič 2023).

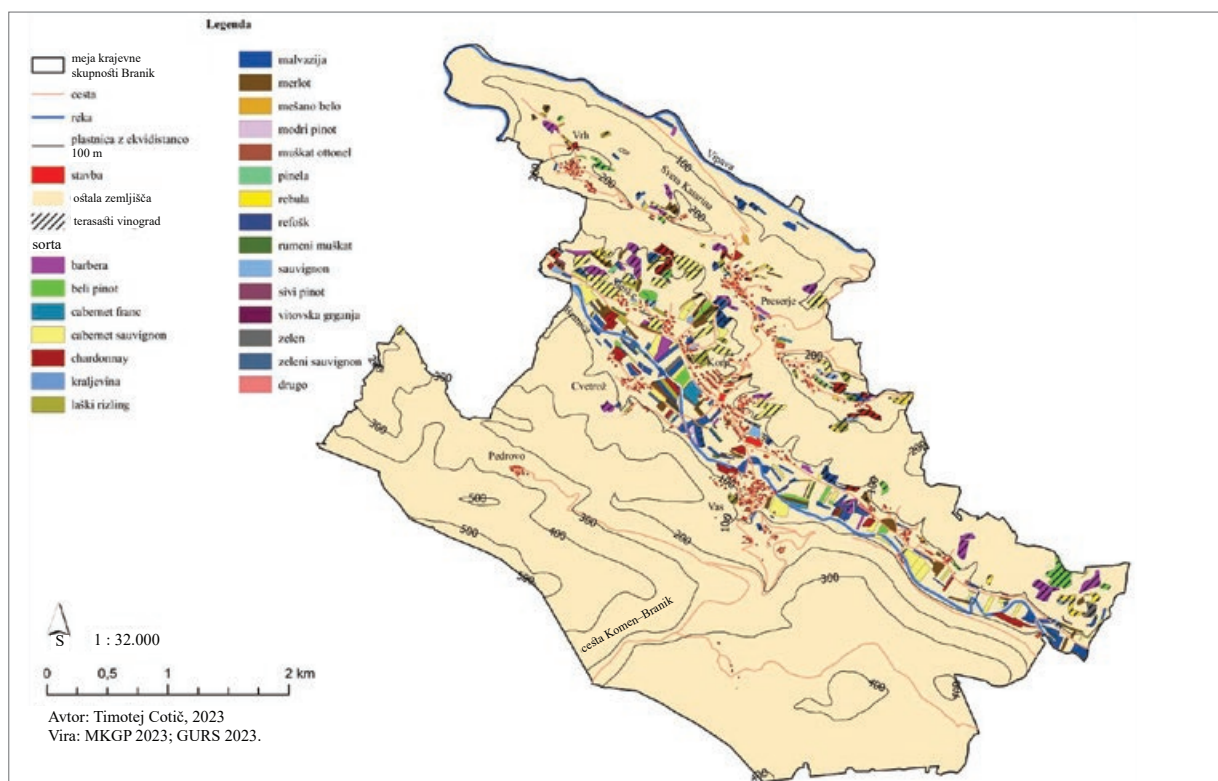
Poleg sprememb lokacij vinogradov se je po letu 2000 močno spreminjala tudi sortna sestava vinskih trt v njih. Pred letom 2000 je bilo razmerje vedno za nekaj odstotkov v prid rdečih sort – zaradi večjega povpraševanja in višje cene. Zanimanje zanje pa se je po letu 2000 začelo zmanjševati, zato je začel nazadovati delež rdečih sort in naraščati delež belih (Jereb s sodelavci 2006). Katere bele in rdeče sorte so bile najbolj razširjene ter kako se je njihov delež spreminjal v drugi polovici 20. stoletja in v 21. stoletju, je predstavljeno v preglednicah 1, 2 in 3.

Preglednica 1: Količina odkupljenega grozdja (v tonah) Kmetijske zadruge Vipava v Krajevni skupnosti Branik v osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih 20. stoletja (vir: Vidmar s sodelavci 1994).

sorta	odkup leta 1981	odkup leta 1987	odkup leta 1992
malvazija	568	621	444
rebula	127	131	82
laški rizling	12	21	18
sauvignon	10	66	51
beli pinot	2	26	17
mešano belo grozdje	107	46	12
belo grozdje skupaj	826	911	624
merlot	677	763	482
barbera	183	221	102
cabernet sauvignon	102	169	126
skupaj rdeče grozdje	962	1153	710
vse grozdje skupaj	1788	2064	1334
skupaj z grozđjem za domačo predelavo	2145	2417	1600

Slika 8: Prostorska razporeditev braniških vinogradov po sortah vinskih trt leta 2005.

Slika 9: Prostorska razporeditev braniških vinogradov po sortah vinskih trt leta 2020.

Preglednica 2: Sortna sestava trt v braniških vinogradih leta 2005 (vir: MKGP 2023).

sorta	število trt	število parcel s sorto	površina vinogradov v ha
malvazija	31.580	65	21,3
chardonnay	9485	13	5,6
laški rizling	7455	13	6
rebula	5560	8	2,8
sauvignon	4890	6	2,4
beli pinot	4640	8	2,9
zelen	2350	2	2
sivi pinot	750	1	0,2
zeleni sauvignon	400	1	0,3
poljšakica	380	1	0,1
rumeni muškat	170	1	0,2
vitovska grganja	120	1	0,05
belo grozdje skupaj	67.780	120	43,9
merlot	28.868	41	12,3
cabernet sauvignon	27.701	37	21
barbera	8966	17	9,6
modri pinot	640	1	0,2
cabernet franc	400	1	0,6
rdeče grozdje skupaj	66.575	97	43,7
neznana sorta		60	30,7
vse grozdje skupaj	134.355	277	118,3

Obdelovanje vinogradov v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja

19. stoletje velja za začetek racionalnega vinogradništva z njegovim vsesplošnim napredkom. Ta se je v primorske vinograde razširil precej pozno zaradi prevlade majhnih kmečkih vinogradov s starim konservativnim načinom obdelovanja in kletarjenja (Valenčič 1970). Eden glavnih širiteljev novosti je bil Matija Vertovec s svojo knjigo Vinoreja za Slovence iz leta 1844. V njej je zapisal svoja spoznanja, ki jih je pridobil s potovanji po različnih deželah, in preizkusi, ki jih je izvajal v domačih vinogradnih.

V prvi polovici 19. stoletja je bilo vinogradništvo precej preprosto. Vertovec v knjigi podaja povsem splošne nasvete, ki se jih pogosto še vedno uporablja in so bili v tistem času za marsikaterega kmeta novost. Nekateri od ključnih naukov so poudarjanje pomena primerne lokacije vinograda za njegovo uspešnost, kako se trtne sorte razlikujejo po njihovih potrebah za uspešen pridelek, na kakšne težave se lahko naleti pri pridobivanju novih sort iz divjih trt, nekaj preprostih načinov obnavljanja vinogradov s cepljenjem in grebenčanjem, vpliv višine vzgoje na kakovost in količino pridelka ter različni načini izboljšanja

pridelka, kot so obrezovanje, prekopavanje in gnojenje. Slednje v tistem času ni bilo v splošni rabi, saj so vinogradniki verjeli, da bi uporaba gnoja pokvarila okus vina. Prav Vertovec je z večletnim testiranjem gnoja na svojih vinogradih, ki so posledično odlično rodili, začel postopoma spreminjati mnenje vinogradnikov, najprej na ožjem, zatem pa tudi na širšem območju Primorske (Vertovec 1844).

Do začetka 20. stoletja se je po Goriškem razširilo nekaj novih bolezni, ki pred tem vinogradnikom niso povzročale težav. Najpogostejše in podrobneje opisane v raznih številkah Primorskega gospodarja so: peronospora, bela rja, grozdna gniloba, plesenje jagod in oidij (Štrekelj 1908). Najnevarnejši od teh bolezni sta oidij in peronospora, ki sta se po primorskih vinogradih razširili v drugi polovici 19. stoletja. Obema so se kmetje precej hitro prilagodili, saj bi brez ukrepanja ogrozili obstoj vseh vinogradov. V zgodnjih letih 20. stoletja so proti oidiju uporabljali žveplo v prahu, ki so ga z tako imenovanim žveplalnikom nanašali v jutranjih urah (Štrekelj 1905a). Proti peronospori pa se je uporabljalo modro galico v bordojski brozgi, ki so jo s škropilnico nanašali preventivno, navadno trikrat na leto (Štrekelj 1909). Zadnja in največja nova grožnja tistega časa je bila trtna uš. Ta se je kot številne druge bolezni v Evropo razširila iz Amerike, vendar v borbi proti njej niso bili uspešni. Za njeno zaježitev in preprečitev popolnega uničenja evropskega vinogradništva so evropske države sprejele številne zakone za preprečevanje njenega širjenja in uvajanje karantene za območja, kamor se je uš že razširila. Uspešno je

Preglednica 3: Sortna sestava trt v braniških vinogradih leta 2020 (vir: MKGP 2023).

sorta	število trt	število parcel s sorto	površina vinogradov v ha
malvazija	45.070	100	25
chardonnay	21.103	28	13,6
sauvignon	18.125	20	4,9
rebula	16.593	20	6,7
beli pinot	15.318	21	15,7
zelen	8830	7	2,4
laški rizling	8773	19	6
rumeni muškat	3085	7	1,2
mešano belo	2860	10	1,2
pinela	2270	2	0,6
zeleni sauvignon	1016	3	0,9
sivi pinot	850	2	0,2
drugo	160	1	0,3
vitovska grganja	120	1	0,05
muškat ottonel	80	1	0,02
kraljevina	40	1	0
belo grozdje skupaj	144293	243	78,9
cabernet sauvignon	44.797	60	32,5
merlot	37.055	59	14
barbera	15.501	30	15,2
modri pinot	2650	3	0,7
refošk	1120	3	0,3
cabernet franc	800	3	2,3
rdeče grozdje skupaj	101.923	158	65
vse grozdje skupaj	246.416	401	143,9

bila ustavljena šele z obnovitvijo vseh vinogradov s trsi, cepljenimi na ameriški podlagi, ki je bila na trtno uš odporna (Seručnik 2011). Te podlage so predhodno tudi razkužili s tehniko parjenja, ki je bila odkrita leta 1893 (Štrekelj 1905b).

Do začetka 20. stoletja so uvedli tudi nekaj novosti za lažje in produktivnejše vinogradništvo. Mednje spadajo uporaba vlečnih vprežnih plugov za oranje okrog trt, nove tehnike in pripomočki za cepljenje trsov, razširjena

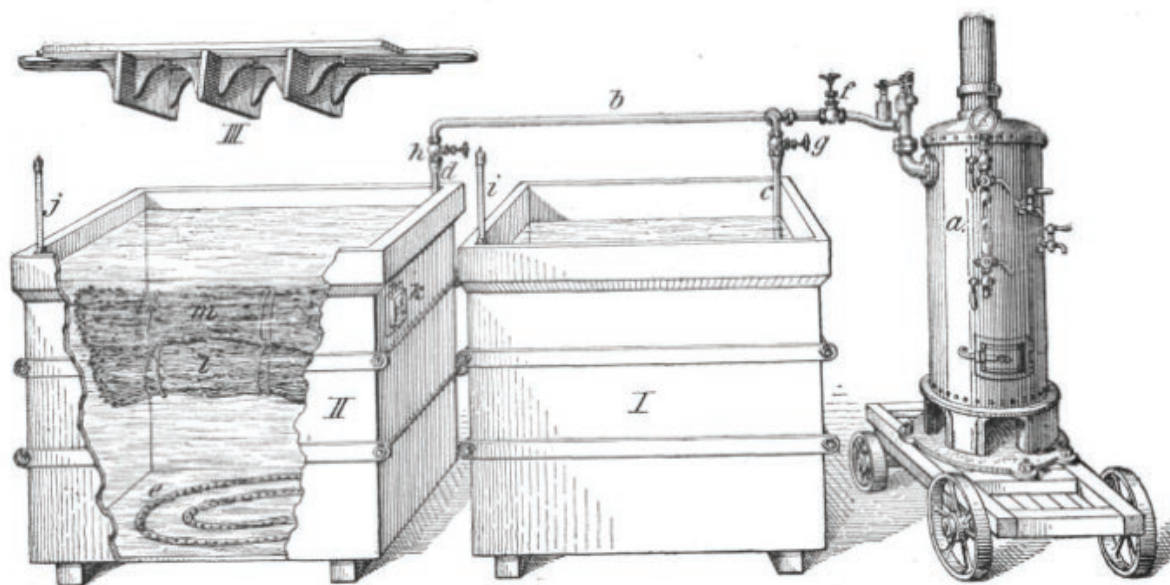
raba gnojil, med katerimi so se uveljavila tudi mineralna gnojila, in uporaba železne žice med koli za oporo trte. Novice o teh novostih so kmetje pridobivali iz štirinajstdnevnik Primorski gospodar, ki je izhajal v Gorici in za katerega je skrbel Anton Štrekelj (Cotič 2023).

Obdelovanje vinogradov od druge polovice 20. stoletja dalje

Vinogradništvo je v 20. stoletju glavnino sprememb doživelo v nje-

govi drugi polovici, natančneje po letu 1970. Takrat je začel rasti pomen trsnice v Vrhpolju, kjer je večina kmetov začela nabavljati trse (Vinogradništvo braniških kmetij ... 2023). Med njimi je bilo vse več uvoženih vrst iz Francije in Italije, kot so cabernet, merlot, sauvignon, beli pinot, laški rizling in druge, ki so bile cepljene na podlagah kober ali mantikola, odvisno od lokacije vinogradov (MKGP 2023). Te so začele nadomeščati stare avtohtone sorte, kot so grganja, muškat, rebula, polšakica in druge, ki so do takrat v braniških vinogradih izrazito prevladovali (Cotič 2023).

Druge novosti so bile nove gojitvene oblike in tehnike. Z začetkom intenzivnega vinogradništva v sedemdesetih letih so vinogradniške njive po dolini začeli nadomeščati vinogradi z latniki, ki so omogočali večji pridelek, na terasah pa so uporabljali najprej gojitveno obliko visečega šparona, pozneje pa enojni ali dvojni guyot. Zadnji dve sta se v 21. stoletju razširili tudi po dolini zaradi zmanjšanja pomena količinske pridelave na račun kakovostne, ki ju ti gojitveni obliki omogočata. Vrste, v katerih so bile trte zasajene tako v dolini kot na terasah, so omogočale dostop s stroji, ki so v tistem času začeli pridobivati pomen: najprej s pomočjo živinske vprege, pozneje pa vse več s traktorskimi priključki. Delo v vinogradu je postajalo lažje, hitrejše in intenzivnejše. S stroji je mogoče izvajati opravila, kot so okopavanje, gnojenje, škropljenje, košnja in obrezovanje vinogradov, v zadnjih letih tudi obiranje grozdja (Cotič 2023).

7. pod. — Priprava za razkuževanje trt s parjenjem.

Slika 10: Naprava za razkuževanje ameriških trtnih podlag z začetka 20. stoletja (vir: Štrekelj 1905b).

Do sprememb je prišlo tudi v zaščiti vinogradov. Po letu 1970 so začeli uporabljati nove vrste zaščitnih sredstev, ki jih lahko razdelimo med fungicide, insekticide in akaricide, odvisno od tega, proti kateremu škodljivcu delujejo. Z novimi zaščitnimi sredstvi pa so se razširili tudi novi škodljivci in bolezni, kot so glivična obolenja, plesni, pršice, škrtat in žuželke (Cotič 2023).

Braniški vinogradniki danes in njihova prihodnost

Sodobni vinogradniki se delijo v tri skupine. V prvo spadajo manjši vinogradniki, ki pridelajo grozdje in ga predelajo v vino za lastne potrebe. Mednje se uvršča skoraj vsako gospodinjstvo, ki je na višku delovanja kmetijske zadruge svoja kmetijska zemljišča preuredilo v vinograde in jih po njenem zatonu opustilo. Drugo skupino sestavljajo vinogradniki,

ki večino pridelanega grozdja prodajo v Kmetijsko zadrugo Vipava ali drugim zasebnim kletem za dodaten zaslužek, manjši del pa doma sami predelajo v vino za lastne potrebe. Najmanjša je tretja skupina večjih vinogradnikov, ki vse svoje vino pridelujejo doma in ga prodajajo v steklenicah ali točijo v svojih gostilnah. Pojavili so se predvsem po zatonu Kmetijske zadruge Vipava, kar so izkoristili za ustanovitev in uveljavljanje lastnih blagovnih znamk (Cotič 2023).

V zadnjih dvajsetih letih so se začele pojavljati težave, lastne vsem vinogradnikom. Manjši kmetje, katerim se po zatonu zadruge vinogradov ni več splačalo obdelovati, so svoje majhne parcele prepustili zaraščanju. To povzroča težave tudi večjim vinogradnikom, ki želijo širiti vinograde na te opuščene parcele, pa jih lastniki

niso pripravljene niti prodati niti dati v najem. Manjše povpraševanje po grozdju in njegove nizke cene so tudi eden od razlogov skromnega zanimanja mladine za ukvarjanje z vinogradništvom. Možnost zaslužka, ki komajda pokrije stroške pridelave, in visoki začetni vložki večino mladih kmetov odvrčajo od vinogradniškega poklica in nadaljevanja družinske tradicije (Cotič 2023).

Za pomoč pri vseh vinogradniških dejavnostih se vinogradniki najpogosteje obračajo na Kmetijsko gozdarski zavod Nova Gorica. Ta jim nudi brezplačne storitve in nasvete pri sprejemanju odločitev glede svojih vinogradov, bolezni in trgatve. Nudijo pa tudi plačljive storitve, kot so analiza prsti, mnenje o agromelioracijah, prijave na razpise, izobraževanje in še nekatere. Vse to kmetovalcem omogoča sprotno obveščanje o

vinogradniških novostih in jim daje možnosti za nadgraditev svojega vinogradniškega znanja (Cotič 2023).

Sklep

Braniško vinogradništvo je v zadnjih dveh stoletjih doživelo veliko sprememb. Iz preprostega in ročnega obdelovanja v 19. stoletju za lastne potrebe je do 21. stoletja napredovalo v intenzivno in močno mehanizirano dejavnost, od katere nekateri vinogradniki živijo, drugi pa jo izvajajo tako za dodaten zaslužek kot lastne potrebe. Glede na gospodarski pomen je višek doživelo v drugi polovici 20. stoletja, ko je cenovno ugoden odkup grozdja kmete spodbudil k širjenju vinogradov v doline ter obnavljanju in preurejanju vinogradniških teras za strojno obdelavo (Cotič 2023).

Celotno preučevano obdobje lahko razdelimo na štiri glavne faze. Prva je potekala med letoma 1820 in 1880, ko je bilo vinogradništvo braniškim kmetom predvsem postranska dejavnost. Večina vinogradov je bila ob njivah – tako imenovani njivski vinogradi, »čisti« vinogradi pa so bili razpršeni po pobočjih gričev. Njihova obdelava je potekala ročno in brez uporabe kemičnih sredstev. Druga faza je bila med letoma 1880 in 1950. To je čas razširjenja novih škodljivcev in bolezni, ki so pridelovalce prisilili v uporabo kemičnih sredstev. Posledica bolezni in medvojnih uničenj vinogradov je bila opuščanje nekaterih vinogradniških zemljišč, v preostale, obnovljene vinograde pa so uvedli nekaj novih vinogradniških tehnik. Tretja faza je potekala med letoma 1950 in

2000. To je čas največjih sprememb, ki so sledile visokim odkupnim cenam grozdja. Mednje spadajo širitev vinogradov v doline, obnavljanje starih vinogradov ter uvajanje strojnega in intenzivnega obdelovanja. Zadnja faza se je pričela z letom 2000. Gre za čas, ko se je cena grozdja močno znižala, tako da so manjši vinogradniki večino svojih vinogradov opustili. Ostali so le še tisti, ki imajo dovolj viškov za prodajo, in tisti, ki so ustvarili lastno blagovno znamko in pridelana vina uspešno prodajajo v svojih gostilnah ali v steklenicah (Cotič 2023).

Zdaj je braniško vinogradništvo na prelomni točki, saj je manjših vinogradnikov čedalje manj in glavni nosilci vinogradništva postajajo veliki kmetije z lastnimi kletmi. Samo ti imajo do-

Slika 11: Obnovljena vinogradniška zemljišča s sodobnimi terasami.

volj finančnih sredstev za obnavljanje vinogradov in uporabo najnovejših tehnik, ki zahtevajo velike finančne vložke. Da pa bodo lahko dalj časa uspešni, bodo tudi oni morali uvesti nekatere novosti, s katerimi lahko popopetrijo svojo ponudbo. V ta namen

predlagam ponovno uvajanje vinogradniških njiv, kakršne so bile v braniški pokrajini razširjene v 19. stoletju, in sodelovanje z lokalnimi kmeti, ki pridelujejo raznovrstne kmetijske pridelke. Na ta način bi se lahko gostinski ponudniki pohvalili z raznoliko, lokal-

no in domačo ponudbo. Vzpostaviti velja tudi skupno blagovno znamko, v okviru katere bi se lahko organiziralo izobraževanje ter okrepilo sodelovanje s starejšimi, bolj izkušenimi vinogradniki in Kmetijsko gozdarskim zavodom Nova Gorica (Cotič 2023).

Viri in literatura

1. Amerine, M. A. 2023: Wine Encyclopedia. Medmrežje: <https://www.britannica.com/topic/wine> (5. 7. 2023).
2. ARS [Arhiv Republike Slovenije]: Franciscejski kataster. 1828.
Medmrežje: <https://www.arcgis.com/home/item.html?id=2b969a11624746f5a2c503eb8ac707f9> (20. 4. 2023).
3. ARSO [Agencija Republike Slovenije za okolje]: Atlas okolja. 2013.
Medmrežje: http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso (10. 5. 2023).
4. ARSO [Agencija Republike Slovenije za okolje]: Podnebje Nove Gorice. 2023.
Medmrežje: https://meteo.arso.gov.si/met/sl/climate/tables/statistike_1950_2020/nova_gorica/ (5. 7. 2023).
5. AST [Archivio di Stato di Trieste]: Comune di Rifemberg: Protocollo di classificazione delle particelle terreni secondo genere di coltura e classe (1826–1828) S/6. 1828.
Medmrežje: https://a4view.archiviodistatotrieste.it/patrimonio/d3120dce-637c-4225-86d5_d2bc1d254525/60902-rifemberg-60902-1826-1828%3B-1836 (30. 4. 2023).
6. AST [Archivio di Stato di Trieste]: Comune di Rifemberg: Operato d'estimo catastale. S/5.17.20.21. 1829–1830.
Medmrežje: https://a4view.archiviodistatotrieste.it/patrimonio/8fc020c4_cab5-4a21-8c2d-14b32ff33be0/60901-rifemberg-60901-1829-1830 (15. 4. 2023).
7. Cotič, T. 2023: Vinogradništvo braniških kmetij od dvajsetih let 19. stoletja do leta 2020. Diplomsko delo. Oddelek za geografijo in oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
8. Golec, B. 2018: Terezijanske reforme: gibalno sprememb občutka pripadnosti in povezanosti ter identitet v slovenskem prostoru. Med razsvetljenskim reformami in zgodovinskim spominom. Ljubljana.
9. Grafenauer, B. 1970: Gospodarski obrati kmetije. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog (I. zvezek). Ljubljana.
10. GURS [Geodetska uprava Republike Slovenije]: Register prostorskih enot. 2023.
Medmrežje: <https://www.e-prostor.gov.si/podrocja/prostorske-enote-in-naslavi/register-prostorskih-enot/?acitem=1791-1798> (26. 5. 2023).
11. Jereb, Z., Vidmar, C., Jogan, S., Abram, P., Kolenc, E. 2006: Kronika Rihemberka – Branika II. Branik.
12. Kacin-Wohinz, M. 2006: Slovenci v Italiji. Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Ljubljana.
13. Kosi, M., Golec, B., Gabrič, A., Nabergoj, T., Dolinar, F. M., Rihtaršič, M. 2011: Slovenski zgodovinski atlas. Ljubljana.
14. Lazarevič, L. 1994: Kmečki dolgovi na Slovenskem. Ljubljana.
15. Lešnik, M., Vrščič, S. 2001: Vinogradništvo. Ljubljana.
16. Mekinda-Majaron, T. 1995: Klimatografija Slovenije. Temperatura zraka: obdobje 1961–1990. Ljubljana.
17. MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano]: Register vinogradov. Ljubljana, 2023.
18. Ogrin, D., Ogrin, M., Repe, B., Svetlin, D., Štut, L., Repe, B. 2023: Podnebna tipizacija Slovenije po podatkih za obdobje 1991–2020. Dela 59.
Medmrežje: https://www.researchgate.net/publication/377247277_Podnebna_tipizacija_Slovenije_po_podatkih_za_obdobje_1991-2020 (7. 4. 2023).
19. Osnovna državna karta SR Slovenije. Zvezna geodetska uprava SFRJ. Ljubljana, 1970.
20. PANG [Pokrajinski arhiv Nova Gorica]. Katastrska občina Rihemberk: SI_PANG/0367 Katastrski urad Ajdovščina, t.e. 7. 1874.
21. Rutar, S. 1892: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Ljubljana.
22. Seručnik, M. 2011: Trtna uš, ta strašno drobna pošast. Ljubljana.
23. Štih, P. 1994: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem. Ljubljana.
24. Štrekelj, A. 1905a: Kedar in kako naj se žvepla. Primorski gospodar 1-8.
Medmrežje: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-TY8EFS3G> (20. 5. 2023).
25. Štrekelj, A. 1905b: Pripomočki pri prenovi vinogradov na Goriškem na ameriški podlagi. Primorski gospodar 1-20.
Medmrežje: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5C3SU0P7> (20. 5. 2023).
26. Štrekelj, A. 1908: Razne bolezni na grozdju. Primorski gospodar 4-12.
Medmrežje: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-DQJ06SIN> (20. 5. 2023).
27. Štrekelj, A. 1909: V boj proti peronospori! Primorski gospodar 5-10.
Medmrežje: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-RP9HMGZG> (20. 5. 2023).
28. Valenčič, V. 1970: Vinogradništvo. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog (I. zvezek). Ljubljana.
29. Vertovec, M. 1844: Vinoreja za Slovence. Podnanos.
30. PANG, C., Bavčar, M., Jogan, S., Jereb, Z., Bandelj, D., Baša, A., Batagelj, M., Benko, Z., Birs, I., Birs, V., Bizjak, P., Colja, V., Čebron, R., Grzelj, B., Hmeljak, L., Kobal, I., Kodrič, F., Kolenc, E., Kolman, E., Ličen, J., Možina, K., Pavlica, M., Pečenko, R., Troha, M., Vidmar, A., Vidmar, S., Zgonik, D. 1994: Kronika Branika-Rihemberka I. Branik.
31. Vinogradništvo braniških kmetij v različnih obdobjih: intervjuji s domačini (ustni vir, 2023).
32. Zupančič, B. 1995: Klimatografija Slovenije. Količina padavin: obdobje 1961–1990. Ljubljana.
33. Žiberna, I., Natek, K., Ogrin, D. 2004: Naravnogeografska regionalizacija Slovenije pri pouku geografije v osnovni šoli. Teorija in praksa regionalizacije Slovenije. Ljubljana.